

Лінгвістичний аспект роботи над розвитком граматично правильного мовлення майбутніх педагогів

Попова О.А.

Україна, м. Севастополь, Севастопольський міський гуманітарний університет

Стаття посвячена проблеме развития грамматически правильной речи будущих педагогов. Рассматриваются основные лингвистические понятия, на которые опирается методика работы над грамматически правильной речью студентов.

Логіка розвитку лінгводидактики вищої школи та теорії навчання української мови потребує розв'язання проблем, що вже не раз були предметом наукових досліджень, проте не є остаточно вирішеними і сьогодні. Такою є проблема розвитку граматично правильного українського мовлення майбутніх педагогів.

Високі вимоги до рівня грамотності мовлення вчителів усіх шкільних дисциплін – це запорука реалізації мовної політики держави. У той час, коли Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти метою мовної підготовки визначає забезпечення комунікативної компетенції учнів, учителі-несловесники не можуть залишатися осторонь від розв'язання культуромовних проблем. Забезпечення комунікативного розвитку учнів, виховання їхньої мовленнєвої культури – справа не лише вчителя-словесника. Адже основним інструментом професійної діяльності кожного вчителя є мовлення, воно має бути граматично правильним мовлення, зразком для учнів, одним із вагомих засобів впливу на формування їхньої мовленнєвої культури.

Метою статті є визначення основних понять лінгвістики, на які спирається робота над розвитком граматично правильного мовлення майбутніх педагогів.

Проблема розвитку граматично правильного мовлення не нова в лінгводидактиці, а останнім часом набула особливої ваги й знайшла своє відображення в багатьох лексикографічних працях та роботах із культури мовлення (Н.Бабич, М.Волошак, С. Головащук, А.Коваль, Н.Непийвода, О.Пономарів, О.Сербенська). Учені майже одноставні у визначенні правильності як важливої комунікативної ознаки мовлення: правильність розглядають поряд з такими якостями мовлення як точність, чистота, багатство, логічність, виразність, змістовність, образність.

У мовознавчій науці термін «правильне мовлення» застосовується переважно щодо оцінки індивідуального мовлення, його відповідності системі мови, і пов'язується насамперед з нормативним використанням мовних засобів у мовленні. У оцінці культури мовлення майбутнього вчителя поняття граматично правильне

застосовуються для позначення його відповідності граматичній системі мови, її граматичній будові.

Як відомо, сукупність правил, систем, закономірностей зв'язків між словами становить граматичну будову мови. Граматично правильне мовлення неможливе без глибокого усвідомлення мовцем граматичної системи, без знання граматичних ознак слів і особливостей граматичних форм, що визначають національну специфіку мови. Науковці завжди значну увагу приділяли граматиці, адже, як пише В.Іцкович, граматична будова мови є «показником величезних успіхів людського мислення»: з одного боку, вона результат багатовікового народного мислення, а з іншого — реалізація обміну думками серед членів суспільства, «засіб закріплення результатів мислення» [4, 9]. Свого часу на важливість вивчення граматики для загальної культури особистості вказував В.Виноградов, зазначаючи, що у науці про граматичну будову мови узагальнено величезний досвід абстрагуючої роботи людського мислення [1, 168].

Отже, майбутній учитель має усвідомити, що граматична будова відбиває специфіку й неповторність мови, граматичні закони й норми виводяться з мовної практики народу, що словниковий склад мови сам по собі ще не складає мову, він є тільки необхідним «будівельним матеріалом», організаційною основою, без якої неможлива реалізація думки, служить граматику: за її законами організовується словниковий матеріал, надається словам потрібна форма, будуються з них речення, а відтак мова стає гнучким, струнким засобом спілкування. Вивчаючи граматику української мови студенти прилучаються до духовного надбання народу, засвоюють досвід багатьох поколінь. Таке розуміння граматики спричинює посилення уваги до оволодіння граматичною будовою мови майбутніми вчителями і пояснює високі вимоги до розвинутого граматично правильного мовлення.

Основним поняттям, на яке спирається робота над граматично правильним мовленням, є поняття норми. Дослідженню мовних норм присвячено праці багатьох українських і російських мовознавців (О.Ахманова, Н.Бабич, І.Білодід, В.Виноградов, Б.Головін, М.Ілляш, В.Іцкович, Є.Істріна, А.Коваль, В.Костомаров, С.Ожегов, М.Пилинський, В.Русанівський, Л.Скворцов, Л.Щерба). Загалом, норма мови, як центральне поняття теорії культури мовлення, — одна з складних проблем, її багатовимірність і різноплановість визначається чинниками як власне лінгвістичними, тобто внутрішньомовними, так об'єктивно-історичними, культурно-соціологічними.

Норму розглядають як певну стійку сукупність чи комплекс мовних засобів, що регулярно вживаються в тій чи іншій сфері комунікації (В.Кодухов, С.Ожегов, Л.Скворцов). Б. Головін дає стисле, узагальнюючого характеру визначення норми:

«Норма — це якість мовної структури, що функціонує, вона створюється колективом, який її використовує завдяки постійно діючим потребам у взаєморозумінні» [3, 20]. Досить сталим є розуміння норми як «закріплені в практиці зразкового використання мовні варіанти (у галузі вимови, слововживання, граматичних та інших мовних засобів), які найкраще й найповніше із числа співіснуючих виконують свою суспільну роль» [2, 156]. Отже, лінгвістична природа норми та її суспільна зумовленість знаходяться у нерозривному зв'язку.

Норми мови звичайно співвідносяться з рівнями мовної структури, але не ототожнюються з ними. Поняття «норма» лінгвістами виводиться із мовної системи, при цьому зазначається, що норма відбиває стан розвитку мови на певному етапі, означає сукупність, а точніше — систему норм, що стосується мовних явищ на всіх мовних рівнях.

Традиційна класифікація норм спирається на їх мовну природу. Як стверджує М.Пентилюк, «мовною нормою виступає будь-яке мовне явище звук, сполучення звуків, морфема, значення слова чи фразеологізму, форма слова словосполучення й речення, що сприймається як зразок», на цій підставі виділяються такі норми української літературної мови: орфоепічні, лексичні граматичні, стилістичні, орфографічні та пунктуаційні [5, 15-16]. Граматичні норми діють як в усному, так і в писемному мовленні, регулюють уживання граматичних одиниць мови відповідно граматичної будови мови.

Граматична норма визначається системою словоформ, абстрактними граматичними значеннями, морфологічними категоріями й лексико-граматичними розрядами слів, а також охоплює явища, пов'язані з функціонуванням слова в реченні, синтаксичними зв'язками й відношеннями речень, словосполучень і членів речення, правилами побудови простого й складного речень тощо. Прийнято поділяти граматичні норми на морфологічні, що регулюють вибір варіантів морфологічної форми слова і варіантів її поєднання з іншими словами, та синтаксичні норми – регулюють вибір варіантів побудови простих і складних речень.

Розглядаючи граматичні норми, вважаємо слушним використовувати прийнятий у лінгвістиці поділ на імперативні і диспозитивні норми. Граматичні імперативні норми визначаються граматичною системою мови на відміну від систем інших мов, такі норми обов'язкові і не мають винятків. Порухення таких норм означає вихід за межі можливостей, що надаються системою, тобто вживання утворень не лише неіснуючих, а й неможливих у даній мові: порушення норм дієвідмінювання, відміни, керування, узгодження в граматичному роді, числі. Граматичні диспозитивні норми визначаються

структурою мови, вживання мовних одиниць регулюються зразком, практикою використання. Ці норми також є обов'язковими, але відступ від них іноді є не таким очевидним, як порушення норм першого типу: у тих випадках, коли мовець вживає форму чи конструкцію, яка допускається системою мови, але відсутня у її структурі, він користується утворенням, що теоретично не вступає у протиріччя з основними законами даної мови, мовець вживає те, чого немає у мові, але що могло б у ній бути» (оцінка відхилення від норми «так не вживають, не говорять, не пишуть», хоча система мови може мати певні моделі). Розрізнення цих двох типів норм у словниках відбиті наступним чином: «неправильно», «не можна», «можливо», «у професійній мові».

Норма як історичне змінне явище на всіх етапах розвитку літературної мови зміцнює основи мовної системи, сприяє всебічному розгортанню внутрішніх закономірностей мови. Як уже зазначалося, обов'язковість мовної норми зумовлена соціальною природою мови як засобу спілкування, нагромадження й збереження інформації. Проте це не виключає існування мовних варіантів. Як стверджує Ф.Філін, «там, де немає можливості вибору, не існує проблеми норми» [6, 17]. Отже, питання норми, виникає тоді, коли з'являється можливість вибору однієї мовної чи мовленнєвої одиниці із числа варіантів, що мають одне й те ж значення, граматичне чи змістове.

Варіантність граматичних норми – це діалектична взаємозалежність стабільності й змінності в мовній нормі як головного показника літературної опрацьованості мови [7,63]. Варіантні (варіативні) граматичні мовні норми свідчать про багатство мови, її широкі виражальні можливості. Серед граматичних варіантних мовних форм виділяють морфологічні й синтаксичні мовні варіанти. Морфологічні варіантні форми – це мовні варіанти граматичних форм змінних частин мови, синтаксичні – це близькі семантично й стилістично (але не синтаксично) синтаксичні конструкції: словосполучення й структури речень. Синтаксична варіантність є найрозгалуженішою: синтаксис дає досить широкі можливості для варіювання семантики: одну й ту ж думку можна передати багатьма конструкціями.

Варіанти граматичних одиниць слід відмежовувати від помилкомовних явищ. Граматичні варіанти є фактом літературної мови, можуть відрізняються частотою вживання, семантичними відтінками, стильовою орієнтацією. Паралельне функціонування лексико-граматичних одиниць у літературній мові найчастіше пов'язане із співіснуванням нормативних форм і виникненням нових. Використання граматичних варіантів у сучасній мовній практиці, оцінка їхніх потенційних можливостей регулюється словниками, довідниками, рекомендаціями з культури мовлення, де визначаються стилістичні функції та семантичні відмінності граматичних

варіантів. Граматична варіантність — явище вкрай важливе з погляду стилістичного, одне з багатств мови, її виражальної різноманітності, художньо-образного оформлення певного елемента висловлюваної думки. Зауважимо, що граматична варіантність виявляється тоді, коли дві паралельні форми розрізняються не семантично, а лише граматично (морфологічно), фонетично й стилістично; нормативними варіантами вважаються тільки стилістично однопланові слова: кожен функціональний стиль літературної мови по-різному реагує на рекомендації мовної норми, допускаючи більшу чи меншу варіативність.

Отже, щоб забезпечувати єдиний мовний режим у школі, учитель-несловесник має постійно підвищувати власну культуру мовлення та дбати про рівень мовленнєвого розвитку учнів. Кожен учитель має володіти граматичними нормами української мови, та знати причини порушень та помилок. Для забезпечення розвинутого граматично правильного мовлення майбутній педагог має добре знати граматичну будову (систему) мови та відповідні моделі, що відбивають мовну структуру, бути обізнаним із фактами словника, особливостями вживання мовних одиниць на сучасному етапі розвитку мови, їх стильовою диференціацію. Окрім цього, важливим є розрізнення й практичне використання варіантних (паралельних) граматичних форм мовних одиниць із врахуванням значеннєво-функціональної своєрідності, неповторної стилістичної індивідуальності. А з огляду на суспільну зумовленість норми студент має усвідомлювати, що дотримання норм є обов'язковою умовою для всіх носіїв літературної мови, це забезпечує певний стандарт мовлення необхідний для успішного здійснення комунікації.

Перелік посилань

1. Виноградов В.В. *Русский язык*. – М.: Учпедгиз, 1947. – С.167 – 172.
2. Ганич Д.І. Олійник І.С. *Словник лінгвістичних термінів*. – К.: Вища шк., 1985. – 360 с.
3. Головин Б.Н. *Основы культуры речи: Учебник для вузов*. – М.: Высшая школа, 1988. – 320 с
4. Ицкович В.А. *Норма и её кодификация // Актуальные проблемы культуры речи /Под ред. В.Г.Костомарова и Л.И.Скворцова*. – М.:Наука, 1970. – С. 9 – 40.
5. Пентилюк М. *Культура мови і стилістика*. – К.: Вежа, 1994. – 240с.
6. Филлин Ф.П. *Несколько слов о языковой норме и культуре языка // Вопросы культуры речи*. –1966. – №7. – С. 5 – 22.
7. *Українська мова: Енциклопедія*.—К.: Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М.П.Бажана, 2004.— 824 с.